

УДК 37.035:[172+321.7]-047.22.

DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.2.2023.06>

Віталій Гладун,
ORCID iD 0000-0002-6568-3100
старший викладач кафедри філософії освіти,
теорії й методики суспільствознавчих предметів
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
вул. Адміральська, 4-а, 54001, м. Миколаїв, Україна
vitalii.hladun@moipro.mk.ua

РОЗВИТОК ТА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ НА ЗАСАДАХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

У науково-методичній статті розглянуто теоретичні засади та сутність громадянської компетентності, проаналізовано її особливості та здійснено порівняння з поняттям громадянськості, патріотизму й культурою демократії. Удосконалено основні поняття та складники розвитку громадянської компетентності з погляду культури демократії та впровадження її в освітній процес.

Сформульовано концептуальні засади розвитку громадянської компетентності вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти на прикладі Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Запропоновано впровадження інноваційних методів для розвитку культури та для формування й оцінювання громадянських компетентностей. Узагальнено основні пропозиції щодо практичних дій упровадження громадянських компетентностей, які можуть бути реалізовані в освітньому процесі.

Ключові слова: громадянська компетентність; громадянськість; культура демократії; інтерактивні методи; освіта для демократичного громадянства; післядипломна освіта.

© Гладун В. В., 2023

Вступ. У сучасній освіті важливо створювати умови для формування громадянина-патріота, який здатен та охочий жити в демократичному суспільстві, яке має стати центром для розкриття творчого потенціалу та задоволення особистих та громадських інтересів. Головне завдання виховання громадянина України – це розвиток освіченої та творчої особистості, з високим почуттям власної гідності, громадянською зрілістю, патріотизмом, соціальною активністю, відповідальністю, професійною компетентністю та бажанням до самовдосконалення.

Нині освітній простір має будуватися на засадах інтеграції національної освіти в європейський освітній простір та сприя-

ня розвитку в учасників навчального процесу ключових компетентностей, необхідних для активного громадянського життя, конкурентоспроможної особистості, компетентної у розв'язанні життєвих, професійних проблем, готової до виконання громадянських обов'язків. З огляду на це важливим стає формування громадянської компетентності у здобувачів освіти упродовж навчання в закладі загальної середньої освіти.

Слушна думка І. А. Семенець-Орлової, що активний і відповідальний громадянин схожий за роллю на активного і відповідального учня, який буде здатний розбудувати Українську державу відповідно до обраного євроінтеграційного

вектора розвитку (Семенець-Орлова І. А., 2019).

Проблема розвитку в учнів громадянської компетентності є актуальною упродовж не одного десятка років. Основними аргументами, які пояснюють важливість розвитку громадянських компетентностей в учасників освітнього процесу: готовність до активної участі в демократичному суспільстві; уміння співпрацювати з іншими людьми, розвивати толерантне ставлення до різних культур, національностей та релігій; розуміння сутності та значення таких громадських проблем, як бідність, екологічні проблеми, насильство, готовність до їх вирішення; розвиток критичного мислення, аналітичних та дискусійних навичок, що допомагають їм стати активними громадянами, які можуть аргументовано висловлювати свої думки.

Розвиток громадянських компетентностей у педагогів також є важливим завданням для сучасної освіти, оскільки вчителі є прикладом для своїх учнів і відіграють важливу роль у формуванні громадянської свідомості та активної громадянської позиції. Якщо вчителі не мають достатнього рівня громадянських компетентностей, то це може негативно відобразитися на формуванні громадянської свідомості учнів.

У концепції «Нова українська школа» автори визначають громадянську компетентність як одну з ключових та характеризують як здатність володіти громадянською культурою, культурою демократії, що передбачає наявність у особистості певних якостей та громадянських цінностей. А особливе місце в розвитку та формуванні її залежить від компетентності самого вчителя (Нова українська школа, 2017).

Варто зауважити, що акцент на громадянських цінностях пронизує весь спектр нормативно-правової бази з питань освіти.

Погоджуємося з думкою І. В. Жадан у тому, що нині є потреба в коригуванні освітньої політики щодо розвитку громадянської компетентності в умовах російсько-української війни, на тлі емоційно-

го і фізичного виснаження спостерігаємо брак рефлексивних компетентностей (Жадан І. В., 2022).

Однак аналіз сучасної практики засвідчує наявність суперечностей між задекларованими ідеями демократизації освітнього процесу, академічної свободи педагога, прагненням розвивати громадянську відповідальність як наскрізну змістову лінію і реальним станом справ.

Тому важливою проблемою сучасного демократичного суспільства є розвиток громадянської компетентності, що вимагає розгляду питання, якими мають бути знання та вміння громадян у цьому суспільстві.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є обґрунтування процесу формування та розвитку громадянської компетентності учасників освітнього процесу на засадах демократичних цінностей й апробування нових моделей та педагогічних практик, що здійснюються на основі створених навчально-методичних матеріалів. Реалізація цієї мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) проаналізувати теоретичні засади та сутність поняття «громадянська компетентність»;
- 2) визначити основні складники та компоненти для підвищення професійного потенціалу вчителів у розвитку громадянської компетентності в умовах реалізації сучасної освітньої політики;
- 3) сформулювати концептуальні засади розвитку громадянської компетентності вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти.

Використано методи дослідження: 1) порівняльний – синтез теоретичних положень та узагальнення власного науково-педагогічного досвіду, а також аналіз практичного досвіду щодо організації роботи в післядипломній освіті; 2) обсерваційний – спостереження за педагогічною практикою та педагогічним моделюванням; 3) емпіричні – анкетування вчителів суспільствознавчих предметів, моніторингове дослідження через опитування і тесту-

вання, систематизацію вправ і завдань.

Джерелами дослідження були наукові статті, матеріали конференцій, монографії, енциклопедії, нормативно-правові документи, посібники з педагогіки, зарубіжні видання з теми розвитку та формування громадянської компетентності. У дослідженні використані також аналітичні матеріали всеукраїнського проєкту «Формування та оцінювання громадянських компетентностей в освітньому процесі на рівні базової середньої освіти» (2018–2021 роки).

Аналіз останніх досліджень із зазначеної проблеми.

Дослідження історичного розвитку уявлень про громадянську компетентність особистості показує, що це питання має велике значення, і є необхідність у пошуку ефективних методів формування названої компетентності в сучасних умовах суспільства.

Проблемою громадянської компетентності в загальному вимірі займаються Т. В. Бакка, Ю. М. Підлісна, І. А. Семенець-Орлова, В. М. Шахрай, Т. В. Шевчук. Становлення й розвиток громадянської освіти як основу формування громадянської компетентності досліджують О. А. Кучер, Г. І. Ломакіна, О. Е. Охредько, О. В. Сухомлинська, К. І. Чорна, О. В. Шестопалюк та інші.

Сутність та структуру громадянської компетентності й шляхи її формування в учнів розглядають науковці Т. В. Ладиченко, О. І. Пометун, Т. О. Ремех, Т. М. Смагіна. Питанням громадянського та патріотичного виховання, активної громадянської позиції, громадянської відповідальності та громадянськості як особистісної характеристики присвячені роботи І. Д. Беха, М. Й. Боришевського, П. І. Кендзьора. Г. І. Ломакіної, О. В. Сухомлинської.

Проблеми формування громадянської культури досліджували західні вчені Г. Альмонд, М. Бренсон, Ф. Лімонжі, Ч. Мірріамом і А. Пжеворський. Зарубіжні педагоги здебільшого вважають, що громадянська освіта – фактично синонім навчан-

ня демократії.

Грунтовні дослідження демократичної культури проведені такими вченими: А. Арато, І. Валлерстайн, І. Лазар, П. Момпуа-Гайяр, М. Рафальська,

Сучасні вчені подають велику кількість визначень поняття «громадянська компетентність». Ми окреслимо інтегроване розуміння цього терміна.

Розуміння сутності поняття громадянської компетентності О. І. Пометун суголосне його тлумаченню в Державному стандарті базової середньої освіти: «здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства». Таке визначення, на нашу думку, є стратегічним і загальноосвітнім, оскільки передбачає життєву реалізацію (Енциклопедія освіти, 2021, с. 171–172). На думку вченої, особистість має усвідомлювати свою належність до громади, причетність до її демократичної культури, відчувати свою спроможність упливати на те, що відбувається в державі, та виявляти готовність співпрацювати з органами державної влади для розв'язання суспільно значущих проблем.

Поняття громадянської компетентності Т. О. Ремех співвідносить із суспільно-політичною обізнаністю, поінформованістю та здатністю до готовності індивіда до участі в суспільно-політичних процесах (Ремех Т. О., 2018). Це вказує на, те що розвиток громадянської компетентності формується винятково в діяльності, а саме через комунікацію та участь.

Слушним є також зауваження П. І. Кендзьора про те, що активна громадянська позиція, толерантність, повага до прав і гідності людини, патріотизм та позитивне ставлення до різноманітності в багатьох її проявах і є формуванням громадянської компетентності молодого покоління (Кендзьор П. І., 2014, с. 118). Тобто ці якості є важливими для формування демократичного суспільства, здатного до ефективного вирішення проблем і захисту прав людини.

Громадянську компетентність О. А. Ку-

чер розглядає як функцію громадянського суспільства, що створює ґрунт для ефективної громадянської діяльності особи, соціальних груп і всього суспільства (Кучер О. А., 2014, с. 40–41). Автор наголошує на ширшому визначенні поняття, у вузькому розумінні – це діяльність соціалізованої особистості за наявності певних громадянських цінностей та якостей для громадянського суспільства.

Таку ж думку висловлює Н. М. Степанова, яка характеризує громадянську компетентність як інтегративну якість особистості, що дозволяє їй усвідомлено, відповідально і ефективно користуватися громадянськими правами і свободами, виконувати обов'язки громадянина, займати активну громадянську позицію, поділяти цінності демократичного суспільства, бути патріотом своєї Батьківщини, шанобливо ставитися до народів і культур інших країн (Степанова Н. М., 2014, с. 11).

Розглядаючи поняття громадянської компетентності, науковці переважно визначають її у зв'язку з поняттям громадянськості та патріотизму і тлумачать громадянську компетентність як найвищий вияв громадянськості.

На думку українського психолога І. Д. Беха, громадянська компетентність ототожнюється з громадянським та патріотичним вихованням, це означає, що це два рівноцінні способи досягнення спільної мети у виховній діяльності. Основними елементами цих процесів є відчуття належності до України, особистої відповідальності за долю держави та українського народу, виховання поваги до державних символів, шанобливого ставлення до традицій і культури представників усіх національностей, що населяють нашу країну. Важливим при цьому є питання вибору форм та методів формування громадянської компетентності (Бех І. Д., 2016, с. 11).

Між поняттями патріотизм і громадянськість є певна розбіжність: громадянськість, крім прихильності та любові до своєї країни, передбачає активну участь громадянина в забезпеченні загального до-

бробуту через спроможність долучатися до його реалізації.

Загалом, можна зробити висновок, що за умови несформованої громадянської свідомості, яка передбачає розуміння важливості публічного інтересу та свідоме виконання громадянських обов'язків, складно сформулювати патріота, який діятиме на користь демократичного суспільства.

Західні дослідники стверджують, що формування громадянської компетентності полягає в залученні громадян до відповідальної участі в суспільному житті як на місцевому, так і на національному рівнях, а саме М. С. Бренсон акцентує на тому, що така участь розвиває та формує пізнавальні вміння, демократичні цінності, орієнтації, самореалізацію особистості, вибудовування власної життєвої позиції на засадах принципів демократії тощо (Branson M. S., 1999).

Американська вчена Дебора Меср вважає, що громадянська компетентність повинна формуватися безперервно та систематично, незалежно від навчального предмета. Громадянин-патріот, на думку вченої, повинен володіти такими навичками: аргументація, власна позиція, установлення причиново-наслідкових зв'язків, висунування гіпотез та визначення актуальності тієї чи іншої інформації, з якою має справу учень (Meier D., 2009, p. 45–46).

Отже, проблема формування громадянської компетентності є необхідною складовою освітнього процесу та для становлення громадянського суспільства в цілому. У тлумаченні сутності громадянської компетентності є різні підходи.

Аналіз наукових джерел показує, що громадянська компетентність – це здебільшого здатність особи до громадянської діяльності, що готує нас до ефективної та конструктивної участі в громадському житті та в демократичних процесах, тому формування і розвиток громадянської компетентності – найбільш нагальна потреба сучасності.

Водночас громадянську компетентність неодноразово асоціюють із поняттям

«громадянська зрілість», де мають на увазі не вік, а погляди, вчинки людини, яка є гармонійно і всебічно розвинута, має гуманістичний світогляд. Особистість потребує постійного вдосконалення, відтак педагог є запорукою формування громадянської компетентності учнів та самого себе (Колесова Г. О., 2021).

Громадянсько-компетентний учитель власною поведінкою демонструє активну життєву позицію, чесність, справедливість, послідовність, уміння обстоювати свої погляди та критичне мислення.

Основні складові та компоненти в розвитку громадянської компетентності. Нині відбувається зміна ролі вчителя та перетворення його на вчителя-фасилітатора, який має керуватися лише демократичним стилем спілкування з учнями, спонукати їх до взаємодії без примусу, підтримувати та надихати.

Основними складниками громадянської компетентності є розуміння базових ідей, пов'язаних з індивідуумами, групами, організаціями, суспільством, економікою та культурою; усвідомлення цінностей; усвідомлення різноманітності та культурної самобутності різних суспільств і народів; здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми в суспільних інтересах; навички критичного мислення і конструктивної участі в діяльності громади; відповідальне та конструктивне ставлення й повага до прав людини; брати участь у демократичному ухваленні рішень; підтримання культурної різноманітності, гендерної рівності й готовності поважати приватність інших людей (Кравчинська Т. С., 2019, с. 80–81).

Основними поняттями щодо формування громадянської компетентності є: людина, особа, громадянин, права людини, інклюзія, громадянське суспільство, громада, громадянська участь, демократія, держава, відповідальність.

Зрозуміло, що формування означених складників у здобувачів освіти неможливе за використання лише традиційних форм навчання, якщо спиратися лише на репродуктивні методи. Сучасні технології навчання передбачають застосування нетра-

диційних форм та інтерактивних методів навчання.

Саме організація інтерактивного навчання сприяє розвитку активного громадянства учнів через дію, тому що саме інтерактивні методи навчання слугують формуванню в учнів на високому рівні громадянської компетентності, передбачають моделювання життєвих ситуацій, виконання соціальних ролей, спільне вирішення проблем і сприяють формуванню знань, умінь, навичок, виробленню ціннісних орієнтацій, створенню атмосфери співробітництва тощо (Кошелєв О. В., Бескорса О. О., 2019, с. 8).

Нині громадянську компетентність здебільшого розглядають у двох парадигмах: з одного боку – це патріотизм та націоналізм, а з іншого ширше – як демократичні цінності.

Наприклад, у США школи сприяють формуванню сучасного громадянина через демократичні і моральні цінності та соціальну справедливість. Здебільшого приділяють увагу обговоренню питань сучасних демократій, природи влади, громадянських свобод тощо. Також відбувається активне переосмислення поняття «громадянин» у Європі (Десятов Д. Л., 2013, с. 14–15).

Останніми роками все більше уваги приділяють освіті як центральному елементу роботи Ради Європи зі сприяння та захисту прав людини, демократії і правовладдя. Наразі надзвичайно важливо дослідити готовність педагогів до розвитку громадянської компетентності в рамках реформи НУШ через призму культури демократії.

У сучасному глобальному світі назріла необхідність відродити демократію в суспільстві (Наскрізни компетентності для демократії. «60 вправ для розвитку та оцінювання ставлень, умінь і знань», 2019, с. 3), тому що є потреба в більш систематичній освіті для демократії, яка готуватиме до життя у сталих демократичних суспільствах, де права людини забезпечують ціннісну основу. Демократія та співпраця – це ключові слова, що описують те, як ми живемо разом й організуємо спільне життя, а верховенство права є захисною

структурою.

Щоб демократичні засади працювали в суспільстві, у школі також важливо розвивати практичні навички співпраці, демократичної участі, критичного мислення. Крім того, важливо пропагувати й відповідні норми поведінки, демократичний стиль життя, демократичну культуру.

Для впровадження та розвитку демократичного громадянства в освіті є вмотивовані, добре підготовлені вчителі на всіх рівнях, зокрема й післядипломному. Умовою успішної педагогічної взаємодії вчителя з учнями є робота над собою, оволодінням компетентностями щодо культури демократії.

Варто зауважити, що школа має бути також місцем, де молоді люди пізнають демократію в дії і в якому їхня участь у процесі прийняття рішень набуває підтримки, стимулюється та сприймається як ефективна (Гладун В. В., 2019, с. 147).

Яскравий приклад у впровадженні демократичних цінностей в освітній процес – швейцарсько-український проєкт «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» DOCCU, який є частиною проєкту «Живемо в демократії». Посібники цього проєкту були рекомендовані Міністерством освіти і науки України для використання в освітньому процесі початкової та повної середньої школи.

Навчально-методичні праці щодо розвитку демократичного громадянства розглядали дослідники: В. Вайдінгер, Р. Голлоб, П. Крапф. На їхню думку, демократичне громадянство є інтегрованим напрямом в освіті, що керується такими трьома дидактичними підходами: навчання «про», «через», «для», і ці підходи формують загальний інтегрований підхід. Вони є авторами освітнього продукту щодо впровадження європейських цінностей в освітній процес «Живемо в демократії». Його новизна полягає у важливості поширення знань і розвитку демократичних цінностей школярів в умовах побудови громадянського суспільства. У посібнику подано набір інструментів для педагогів та учнів у рамках навчання різних дисциплін за прин-

ципом інтегрованого підходу (Навчаємо демократії: Базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів, 2016).

Освіта для демократичного громадянства зосереджується передусім на демократичних правах й обов'язках, активній участі відносно цивільної, політичної, соціальної, економічної, правової та культурної сфер життя суспільства, водночас як освіта з прав людини пов'язана з ширшим спектром свобод (Хартія Ради Європи з Освіти для демократичного громадянства і Освіти з прав людини, затвердженої в рамках рекомендації, 2010, с. 34–35).

Як основні принципи для демократичного громадянства визначають такі: 1. Принцип відсутності впливу вчителя на думку учнів заради прийняття його власного погляду. 2. Принцип спірного обговорення. 3. Надання можливості учням відстоювати свої інтереси (Навчаємо демократії: Базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів, 2016, с. 43).

Також потрібно зосередити увагу на проєкті «Демократична школа», який спрямований на підтримку демократичних реформ освіти в Україні для виховання активних та відповідальних громадян, які поважають права людини. Програму реалізує Європейський центр імені Вергеланда (Норвегія), який займається питанням розвитку освіти для демократичного громадянства, прав людини та міжкультурного порозуміння. Основа програми «Демократична школа» – залучення всіх учасників освітнього процесу через загальношкільний підхід, тобто долучення до прийняття рішень адміністрації, педагогів, учнів, батьків та громади. Також важливим моментом є усвідомлення того, що демократія – це не результат, а процес який має відбуватись упродовж усього життя.

Концептуальні засади розвитку громадянської компетентності вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти. Нині через зміни в освіті відбувається й зміна в методиці викладання, що суттєво впливає і на зміну позиції вчителя

та його професійної підготовки й підвищення кваліфікації (Степанова Н. М., 2014, с. 11).

Педагогічні працівники Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (МОІППО) здійснюють розвиток громадянської компетентності педагогічних працівників у різних напрямках, наприклад, упровадження в освітній процес навчальних занять із проблем розвитку громадянської компетентності; проведення заходів навчально-практичного та науково-методичного характеру: круглих столів, конференцій, семінарів, форумів, тренінгів тощо.

Особливість формування громадянської компетентності вчителя полягає в тому, що цей процес відбувається не тільки за академічного навчання чи набуття теоретичних знань, а як результат переосмислення та розставлення нових акцентів у виховній роботі, застосування нових моделей та методів у роботі з учнями, тренінгів та практики.

Одним із прикладів розвитку громадянської компетентності в МОІППО є реалізація проєкту «Розвиток громадянської культури учасників освітнього процесу» (далі – Проєкт). Метою Проєкту є підвищення потенціалу педагогічних працівників у сфері громадянської освіти та виховання учнів на засадах Нової української школи.

Теоретико-методологічною основою Проєкту є «Рамка компетентностей для культури демократії» – набір інструментів для формування та оцінювання громадянських компетентностей, схвалений Радою Європи після апробації в 16-ти країнах й опублікований у квітні 2018 року. Вона ґрунтується на європейських цінностях: верховенство права, рівність, повага до людської гідності, повага до прав людини, свобода та демократія, які успішно інтегрують в освітнє середовище України.

У рамках реалізації освітнього Проєкту:

1. Проведено обласний науково-практичний семінар «Формування культури прав людини в умовах сучасного освітньо-

го простору» (із нагоди 70-ї річниці з дня прийняття Загальної декларації прав людини).

2. Опрацьовано матеріали Ради Європи у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини. Проаналізовано останні розробки та публікації з громадянської освіти та підвищення потенціалу педагогічних працівників у сфері розвитку громадянської та соціальної компетентності. Систематизовано основні компетентності для культури демократії. Вивчено дескриптори для оцінювання громадянської компетентності. Опрацьовано матеріали для формування та розвитку активної громадянської позиції, політичної культури та партисипації учасників освітнього процесу.

3. Упроваджено в освітній процес МОІППО навчальні заняття із проблем розвитку громадянської компетентності: *«Роль дискусій у формуванні громадянськості на уроках суспільствознавчих предметів»*; *«Розвиток та формування громадянської компетентності учасників освітнього процесу в парадигмі сучасних змін»*; *«Роль громадян у становленні й функціонуванні громадянського суспільства у правовій державі»*; *«Патріотичне виховання в сучасному освітньому процесі»*; *«Гендерна рівність в Україні як чинник побудови європейської країни»*; *«Упровадження суду присяжних в Україні: міф чи реальність»*; *«Сутність та зміст процесу виховання через розвиток та формування громадянської компетентності учасників освітнього процесу»*; *«Права людини через призму демократичного громадянства»*.

4. Проведено: заходи навчально-практичного та науково-методичного характеру для вчителів-суспільствознавців області: тренінги «Рамка компетентностей для культури демократії»; «Розвиток громадянської активності та політичної обізнаності учнівської молоді»; «Створення демократичного середовища в освітньому процесі», засідання творчої групи «Громадянська відповідальність учасників освітнього процесу» та інші. Учасники тренінгів обмінювалися досвідом та розробляли й адаптували різноманітні вправи для формування та оці-

нювання громадянських компетентностей.

5. Узято участь у міжнародному семінарі «Розвиток громадянських компетентностей дітей і молоді через участь у моделюванні виборів М18».

6. Здійснено організаційний та науково-методичний супровід щодо реалізації завдань усеукраїнського інноваційного освітнього проєкту «Формування та оцінювання громадянських компетентностей в освітньому процесі на рівні базової середньої освіти» (2018–2021 роки) в Миколаївській області, учасниками якого були такі заклади: Миколаївський заклад загальної середньої освіти І–ІІІ ступенів № 29, Новокосянтинівська ЗОШ І–ІІІ ступенів, Миколаївський заклад загальної середньої освіти І–ІІІ ступенів № 17.

7. Розроблено тести для пілотного проєкту «Самодіагностування педагогів для визначення освітніх потреб» та моніторингового дослідження кафедральної теми згідно із закріпленими структурними елементами компетентності з предметів: «Історія», «Громадянська освіта», «Правознавство». Дослідженням охоплено вчителів суспільствознавчої галузі ЗЗСО Миколаївської області.

Індивідуальне дослідження «Розвиток соціальної та громадянської компетентностей учасників освітнього процесу на засадах Нової української школи» показало, що педагоги області недостатньо усвідомлюють важливість практичної складової громадянської освіти, тому недооцінюють її, хоча мають високі показники з таких питань:

- «Характерними ознаками формування оцінювання» (початкове – 65 %, узагальнювальне – 82 %); (рівень класифікації за Блумом – аналіз).
- «Найхарактернішими з пропонувананих ознак громадянського суспільства є: (80 % – 83 %); (рівень класифікації за Блумом – розуміння).
- Питання теоретичного рівня щодо понять: «гендер» та «дискримінація», «права людини» (70 % –

80 %) (рівень класифікації за Блумом – застосування).

Натомість, *низькими* є показники правильних відповідей на питання індикаторів «Створення сучасного освітнього середовища для вивчення предмета»:

- «Де саме та яким чином визначаються обов'язки працівників закладу освіти з попередження та протидії булінгу (цькуванню) (початкове – 45 %, узагальнювальне 50 %) (рівень класифікації за Блумом – застосування).
- «Якщо в класі відеокамера прихована на шафі, визначте, які права чи свободи порушують чи обмежують у цій ситуації відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини)» (17 % – 40 %) (рівень класифікації за Блумом – аналіз).

На питання практичних дій учителя для розвитку громадянської компетентності на рівні «навчання через досвід», індикатора перевірки вміння педагогів здійснювати освітній процес відповідно до чинних нормативних документів правильну відповідь дали 55,6 % респондентів (рівень класифікації за Блумом – застосування).

Потрібно зазначити, що за результатами моніторингового дослідження приблизно на 20 % зросла кількість респондентів, які здобули високий рівень володіння громадянськими компетентностями; на 16 % зменшилася кількість таких, які досягли середнього рівня володіння громадянськими компетентностями, і на 10 % зменшилася кількість респондентів, які досягли низького рівня володіння громадянськими компетентностями. Також під час реалізації дослідження виявлено ефективність розробленої методичної системи формування та оцінювання громадянських компетентностей.

У рамках дослідження посилено спроможність педагогів шкіл реалізовувати академічну свободу водночас зі здатністю вчителів модифікувати навчальні програми до потреб розвитку громадянських компе-

тентностей та створювати нові програми: відповідні навчання та творчі майстерні сприяли досягненню цього результату.

Необхідно зазначити, що учасники освітнього Проекту були ознайомлені із новітніми підходами до опанування компетентностей мирного співіснування в культурному багатоманітному демократичному суспільстві; розглянули компетентності, що дають людині змогу належним чином брати участь у культурі демократії; учасники систематизували розуміння громадянської компетентності педагогів, оволоділи практичним інструментарієм для розвитку та оцінювання громадянської компетентності; презентували науково-методичні та творчі розробки на тему «Права людини: історико-правовий вимір», особливу увагу приділили сучасним прийомам, методам, технологіям і формам навчання, що сприяють розвитку громадянської компетентності під час проведення практичних занять.

Особливого значення набуло практичне застосування дескрипторів компетентностей для культури демократії та використання алгоритмів оцінювання громадянської компетентності в учнів. Педагоги розширили власний діапазон використовуваних методів. Зросла частка застосовуваних інтерактивних методів, що зумовило впровадження в освітній процес нових навчальних вправ / завдань для розвитку громадянських компетентностей у рамках різних шкільних дисциплін.

Пропозиціями щодо практичних дій для введення громадянських компетентностей та культури демократії можуть бути такими: запроваджувати демократичні процедури на всіх рівнях; практикувати обговорення різних ситуацій через головування; приймати рішення із залученням усіх учасників освітнього процесу; брати відповідальність за ці рішення. Крім того, необхідно практикувати командоутворення серед учнів, батьків, учителів та адміністрації. У навчальні програми різних предметів потрібно інтегрувати елементи освіти для демократичного громадянства та прав людини для реалізації навчальних проєктів, які спрямовані на формування

громадянських компетентностей.

Упроваджені такі інноваційні підходи для розвитку культури демократії: вправа «Бінго», «Дзеркало поговори зі мною», «Галерея», інтерактивна карткова гра «Демократія для всіх» – гра для формування та оцінювання громадянських компетентностей. Мета цієї гри – спонукати до дискусії про демократію і демократичні практики насамперед у навчанні, оцінюванні. Карти визначають та описують ключові дії, що необхідні для кращого функціонування в суспільстві, де демократія – це справжній процес, який охоплює всіх людей. Учасники обговорюють зі своїми партнерами те, чим вони вже займаються у своїй практиці, щоб розвивати зазначену на картці цінність / ставлення / навичку / знання, наприклад: «свідомо спрямовувати свої дії на попередження дискримінації і насильства».

Педагоги проєкту в освітньому процесі використовували посібники Ради Європи, українські публікації, що містили теоретичні рекомендації, навчальні вправи, навчально-методичні поради для розвитку громадянських компетентностей. Вони здійснювали модифікацію запропонованих вправ, поступово намагаючись створювати власні вправи, описували хід реалізації.

На особливу увагу заслуговує посібник А. Арато, П. Момпуа-Гайяр, І. Лазар «Наскрізні компетентності для демократії: 60 вправ для розвитку та оцінювання ставлень, умінь і знань» – результат багаторічної спільної роботи практиків із різних професійних сфер із різними експертними знаннями: права людини, громадянство, культурне різноманіття, демократія, цінності та філософія освіти. Цей посібник упроваджує на всіх рівнях освіти розвиток культури демократії (Наскрізні компетентності для демократії: 60 вправ для розвитку та оцінювання ставлень, умінь і знань, 2019).

Багато вправ базується на різних методах, зокрема: навчання через досвід, використання дослідницьких методів, творче вираження ідей, аналіз та рефлексія, спільне обговорення ситуацій, емоційне залучення, кооперативна робота в парі або групі, неформальне спілкування.

Кожну вправу представлено з алгоритмом виконання: час, цільова аудиторія, тип, ресурси та поради для фасилітатора.

Висновки та перспективи досліджень. Отже, підсумовуючи зазначене вище, можна стверджувати, що українська освіта успішно інтегрується в європейський ціннісний простір для формування громадянина-патріота. Відповідно до західних зразків і стандартів громадянська освіта в Україні охоплює всі рівні освіти, забезпечує тяглість знань про демократію від загальноосвітньої до вищої школи.

На основі аналізу теоретичних джерел розкрито сутність поняття «громадянська компетентність як здатність особи до громадянської діяльності та конструктивної участі в демократичних процесах», тому формування та розвиток громадянської компетентності – найбільш нагальна потреба сучасності.

Визначено основні складники громадянської компетентності як розуміння базових ідей, пов'язаних із суспільством, економікою та культурою; усвідомлення цінностей, різноманітності; уміння співпрацювати з іншими людьми; навички критичного мислення; відповідальне та конструктивне ставлення й повага до прав лю-

дини; участь у демократичному ухваленні рішень; підтримання гендерної рівності й готовності поважати особистий простір інших людей.

Основними поняттями формування громадянської компетентності є: людина, особа, громадянин, права людини, інклюзія, громадянське суспільство, громада, громадянська участь, демократія, держава, відповідальність.

Проаналізовано концептуальні засади розвитку громадянської компетентності вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти завдяки багатовекторності реалізації цього процесу в Миколаївському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти, на базі якого, наприклад, уведено в освітній процес навчальні заняття з проблем розвитку громадянської компетентності; організовано заходи навчально-практичного та науково-методичного характеру, зокрема засідання круглих столів, конференцій, семінарів, форумів, тренінгів тощо.

Перспективними напрямами досліджень є розроблення критеріїв для оцінювання громадянських та соціальних компетентностей в учасників освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Патріотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування / І. Д. Бех // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. Інститут проблем виховання НАПН України. – Вип. 20. – Кн. 1. – Київ. – 2016. – С. 6–11.
2. Гладун В. В. Партисипація учнівської молоді як складова у формуванні громадянської компетентності / В. В. Гладун // Нова педагогічна думка. – 2019. – №4 (100). – С. 145–149. DOI: <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2019-100-4-149-153>
3. Десятов Д. Л. Формування громадянської компетентності учнів на уроках історії / Д. Л. Десятов. – Миколаїв : ОІППО, 2013. – 80 с.
4. Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України. [гол. ред. В. Г. Кремень] : 2-ге вид., допов. та перероб. – Київ : Юрінком Інтер, 2021. – 1 144 с.
5. Жадан І. В. Освітня політика щодо розвитку громадянської компетентності молоді: здобутки і проблеми / І. В. Жадан // Проблеми політичної психології. – 2022. – № 25(1). – С. 94–102. DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol25-Year2022-94>
6. Кендзьор П. І. Реалізація громадянськознавчого підходу в системі полікультурного виховання / П. І. Кендзьор // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського / ред. : О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська. – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського. – 2014. – Вип. 1.47 (114). – С. 117–121.
7. Колесова Г. О. Навчаючи навчаюсь – громадянська компетентність вчителя та

учня / Г. О. Колесова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pedrada.com.ua/article/1251-navchayuchi-navchayus-gromadyanskakompetentnst-vchitelya-ta-uchnya#>

8. Кошелєв О. В., Бескорса О. О. Роль учителя у формуванні громадянської компетентності учнів початкової школи / О. В. Кошелєв, О. О. Бескорса // Молодь і ринок. – 2019. – № 10. – С. 55–59. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.187046>

9. Кравчинська Т. С. Формування громадянської компетентності педагога Нової української школи / Т. С. Кравчинська // Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки», 2019. – 8 (37). – С. 74–88. DOI: [https://doi.org/10.32405/2218-7650-8\(37\)-74-88](https://doi.org/10.32405/2218-7650-8(37)-74-88)

10. Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)» / О. А. Кучер. – К., 2014. – 252 с.

11. Навчаємо демократії: Базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів. Р. Голлоб, П. Крапф, О. Олафсдоттір, В. Вайдінгер; ред. Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер: Пер. з англ. та адапт. Л. І. Паращенко. – 3-тє вид., Київ : Основа. – 2016. – Т. 1. – 164 с.

12. Наскрізнi компетентності для демократії. «60 вправ для розвитку та оцінювання ставлень, умінь і знань». Під ред. Йозефа Губера. Серія Песталоцці. – № 4. Видання друге. – Рада Європи, 2019. – 324 с.

13. Нова українська школа : поради для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.

14. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи / Т. О. Ремех // Український педагогічний журнал. – 2018. – № 2. – С. 34–40.

15. Семенець-Орлова І. А. Суспільне замовлення на громадянську освіту (або як виростити «англійський» газон в Україні?) / І. А. Семенець-Орлова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://education-ua.org/ua/component/content/article/12-articles/1327-suspilne-zamovlennya-na-gromadyansku-osvitu-abo-yak-virostiti-anglijskij-gazon-v-ukrajini?fbclid=IwAR2Qz7mE1361N5CaD-6WZxdy_Pmsg8r6xryhRY4WZ3e97Uh7XheFcEMTyWw

16. Степанова Н. М. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладі відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / Н. М. Степанова // Черкаси : Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради. – 2014. – 44 с.

17. Хартія Ради Європи з Освіти для демократичного громадянства і Освіти з прав людини, затвердженої в рамках рекомендації КМ/Рес (2010). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.coe.int/edc

18. Branson M. S. Making the case for civiceducation: Where we stand at the end of the 20th Century. Washington DC, 1999. URL: http://www.civiced.org/papers/articles_mb_june99.

19. Meier D. Democracy at Risk. Educational Leadership, 2009. – 66(8), p. 45–49.

**DEVELOPMENT AND FORMATION OF CIVIC COMPETENCE
IN THE PARADIGM OF MODERN CHANGES FOR PARTICIPANTS
IN THE EDUCATIONAL PROCESS**

Hladun Vitalii,

a senior lecturer

Department of Philosophy of Education and Social Studies

In-Service Teachers Training Institute

4-a Admiralska Street, 54001, Mykolaiiv, Ukraine

vitalii.hladun@moippo.mk.ua

The educational space should integrate national education into the European educational

space and develop key competences necessary for active civic life, a competitive personality, and competence in solving life and professional problems. Therefore, the formation of civic competence among students during their studies in a general secondary education institution is important. The development of civic competences among teachers is also crucial since they are role models for their students and have an essential role in shaping civic consciousness and active citizenship. Civic competence is defined as the ability to possess civic culture and the culture of democracy, which are characterized by certain qualities and civic values in an individual, according to the concept of the New Ukrainian School and the State Standard of Basic Secondary Education.

Forming civic competence is a necessary component of the educational process and for the formation of civil society as a whole, which should be implemented through non-traditional forms and interactive teaching methods. Practical actions to introduce civic competences and the culture of democracy can include democratic procedures at all levels, various methods of discussion, voting, democratic decision-making, creating opportunities for responsibility and implementing decisions, team building, integrating education for democratic citizenship and human rights into curricula and programs, conducting school-based training, and implementing educational projects for forming knowledge, skills, attitudes, and values for life in a democratic society.

In order to prepare students for active and responsible citizenship, it is essential for educational institutions to prioritize the development of civic competences and integrate them into the curriculum.

Keywords: citizenship; civic competence; culture of democracy; education for democratic citizenship; interactive methods; postgraduate education.

REFERENCES

1. Arato, F., Huber, Y., Mompua-Haiiar, P. & Lazar, I. (2019). Naskrizni kompetentnosti dlia demokratii: 60 vprav dlia rozvytku ta otsiniuvannia stavlen, umin i znan [Through competence for democracy: 60 exercises for the development and evaluation of attitudes, skills and knowledge]. *Seriia Pestalotstsi*, 4 (Pid red. Y. Hubera). Vydannia druhe. Rada Yevropy (ukr).
2. Bekh, I. D. (2016). Patriotychne i hromadianske vykhovannia: punkt zitknennia ta liniia rozmezhuвання [Patriotic and community education: the point of contact and the line of demarcation]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy*, 6–11. Kyiv (ukr).
3. Bibik, N. M. (Ed.). (2017). *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia* [New Ukrainian school: a guide for teachers]. K.: TOV «Vydavnychi dim «Pleiady» (ukr).
4. Branson M. S. Making the case for civiceducation: Where we stand at the end of the 20th Century. Washington DC, 1999. URL: http://www.civiced.org/papers/articles_mb_june99 (eng).
5. Desiatov, D. L. (2013). *Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv na urokakh istorii* [Formation of civic competence of students in history lessons]. Mykolaiv: OIPPO (ukr).
6. Hladun, V. V. (2019). Partysypatsiia uchnivskoi molodi yak skladova u formuvanni hromadianskoi kompetentnosti [Participation of student youth as a component in the formation of civic competence]. *Nova pedahohichna dumka*, 4, 145–149. DOI: <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2019-100-4-149-153> (ukr).
7. Hollob, R., Krapf, P. & Olafsdottir, O. et al. (2016). *Navchaimo demokratii: Bazovi materialy z osvity dlia demokratychnoho hromadianstva ta osvity z prav liudyny dlia vchyteliv* [Teaching democracy: Basic materials on education for democratic citizenship and human

rights education for teachers]. Kyiv: Osnova (ukr).

8. Kendzor, P. I. (2014). Realizatsiia hromadianoznavchoho pidkходу v systemi polikulturnoho vykhovannia [Implementation of the sociological approach in the system of multicultural education]. *Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho natsionalnoho universytetu im. V. O. Sukhomlynskoho*, 1, 117–121 (ukr).

9. Khartiia Rady Yevropy z Osvity dlia demokratychnoho hromadianstva i Osvity z prav liudyny, zatverdzhenoї v ramkakh rekomendatsii (2010). [Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education approved as part of the recommendation]. Retrieved from: www.coe.int/edc (ukr).

10. Kolesova, H. O. (2019). Navchaiuchy navchaius – hromadianska kompetentnist vchytelia ta uchnia [I learn by teaching – civic competence of the teacher and the student]. Retrieved from: www.pedrada.com.ua/article/1251-navchayuchi-navchayus-gromadyanskakompetentnst-vchitelya-ta-uchnya# (ukr).

11. Kosheliev, O. V. & Beskorsa, O. O. (2019). Rol uchytelia u formuvanni hromadianskoi kompetentnosti uchniv pochatkovoї shkoly [The role of teachers in the formation of civic competence of elementary school students]. *Molod i rynok*, 10, 55–59. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.187046> (ukr).

12. Kravchynska, T. S. (2019). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti pedahoha Novoi ukrainskoi shkoly [Formation of civic competence of the teacher of the New Ukrainian School]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity. Seriia «Pedahohichni nauku*, 8, 74–88. DOI: [https://doi.org/10.32405/2218-7650-8\(37\)-74-88](https://doi.org/10.32405/2218-7650-8(37)-74-88) (ukr).

13. Kremen, V. H. (Ed.). (2021). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of education]. Kyiv: Yurinkom Inter (ukr).

14. Kucher, O. A. (2014). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv profilnykh klasiv zasobamy variatyvnykh suspilstvoznavchykh predmetiv [Formation of civic competence of students of specialized classes by means of variable social science subjects]. (Candidate's thesis). Kyiv (ukr).

15. Meier D. Democracy at Risk. *Educational Leadership*, 2009. – 66(8), p. 45–49 (eng).

16. Remekh, T. O. (2018). Sutnist i struktura hromadianskoi kompetentnosti uchnia novoi ukrainskoi shkoly [The essence and structure of civic competence of a student of a new Ukrainian school]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 2, 34–40 (ukr).

17. Semenets-Orlova, I. A. (2019). Suspilne zamovlennia na hromadiansku osvitu (abo yak vyrostyty «anhliiskyi» hazon v Ukraini?) [Public order for civic education (or how to grow an «English» lawn in Ukraine)]. Retrieved from: http://education-ua.org/ua/component/content/article/12-articles/1327-suspilne-zamovlennya-na-gromadyansku-osvitu-abo-yak-virostiti-anglijskij-gazon-v-ukrajini?fbclid=IwAR2Qz7mE1361N5CaD-6WZxdy_Pmsg8r6xryhRY4WZ3e97Uh7XxeFcEMTyWw (ukr).

18. Stepanova, N. M. (2014). *Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv u vidpovidno do vymoh novykh derzhavnykh osvitnikh standartiv* [Formation of civic competence of students of international educational institutions in accordance with the requirements of new state educational standards]. Cherkasy, OIPPO (ukr).

19. Zhadan, I. V. (2022). Osvitnia polityka shchodo rozvytku hromadianskoi kompetentnosti molodi: zdobutky i problem [Educational policy regarding the development of civic competence of youth: achievements and problems]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 25, 94–102. DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol25-Year2022-94> (ukr).